

Agata Kluczek

Między indywidualnością władcy, presją okoliczności a siłą tradycji : wielowarstowość wizerunkum cesarza rzymskiego w latach 70. III wieku

---

Studia Prawnoustrojowe nr 12, 81-93

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Agata Kluczek

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Między indywidualnością władcy, presją okoliczności a siłą tradycji. Wielowarstwowość wizerunku cesarza rzymskiego w latach 70. III wieku

Ze względu na ostrość rywalizacji o władzę cesarską i dynamikę życia politycznego, nacechowanego częstymi zmianami osób obdarzonych purpurą, lata 70. III wieku stanowią interesującą dekadę w dziejach rzymskich. Odnotaować bowiem można wówczas aż kilkunastu pretendentów do władzy imperialnej. Lata 70. III wieku wypełniają przecież rządy, stosunkowo długie, Aureliana i Probusa (rządy tego drugiego wiodą już w lata 80.), ale też krótkie panowanie Kwintyllusa, Tacyta i Floriana, do połowy lat 70. trwają rządy cesarzy „galijskich”: Wiktoryna, Tetryka I i Tetryka juniora, a listę zgłaszających pretensje do władzy w Imperium Rzymskim wydłużają Domitianus, Faustinus, Urbanus, Septimius, Waballat...

Jeśli przyjąć za miarę powodzenia pretendentów uzyskanie aprobaty senatu – źródła legalnej władzy, to powiodło się to tylko kilku spośród wymienionych. Jednak w mniemaniu ich samych wszyscy oni pozostawali panami Imperium Rzymskiego, nawet gdy nie posiadli sankcji senatu, albo narzucili swą zwierzchność i uznawani byli tylko na niewielkim obszarze. Na ogół to wojskowi, wybrani przez wojskowych¹ i zależni od lojalności swych oddziałów. Zapewne w równym stopniu ożywieni ambicją własną, jak świadomi kruchości swych roszczeń, a także – wbrew przyjętym tytułom i zgłaszanym aspiracjom – słabości i zagrożeń swej pozycji politycznej. Sprzeczności w powyższych stwierdzeniach są tylko pozorne. To, że występowali z preten-

---

¹ Wyjątkami w tej grupie są Waballat, narzędzie polityki Zenobii (por. E. Equini Schneider, *Septimia Zenobia Sebaste*, Roma 1993, s. 75–77; T. Kotula, *Aurélien et Zénobie. L'unité ou la division de l'Empire?*, Wrocław 1997, s. 107–125) oraz Tetryk junior, wyniesiony do władzy z inicjatywy Tetryka I (por. A.A. Kluczek, *Polityka dynastyczna w Cesarstwie Rzymskim w latach 235–284*, Katowice 2000, s. 61).

sjami do „tronu”, a jego obsada zmieniała się tak szybko, traktować można jako symptomy kryzysu mechanizmów przekazywania władzy imperialnej². Sytuacja ta prowokuje do pytania o środki podjęte i realizowane w krytycznym momencie przejmowania władzy w zamiarze jej ugruntowania, w tym o środki czerpane ze sfery ideologicznej, np. o autokreację władcy. Przecież – poza oczywistym i niezbędnym w ówczesnej rzeczywistości argumentem siły – sięgano także do arsenału bardziej wysublimowanych uzasadnień atrakcyjności nowo wyniesionego.

Przypadek Floriana wydaje się najtrafniejszy do ukazania problemu kreowania wizerunku władcy w sytuacji walki o purpurę. Cesarz ten sprawował władzę przez niespełna trzy miesiące latem 276 r. (czerwiec–sierpień?)³. Jego krótkie panowanie było wypełnione staraniem o utrzymanie uzyskanej wprzód akceptacji senatu i części armii oraz dążeniem do konfrontacji z kontrkandydatem Probussem, wysuniętym przez niektóre oddziały wojska rzymskiego. Kreowany wizerunek Floriana rejestrował ów – w tym przypadku nieustannie aktualny – problem polityczny, jakim było przedstawienie praw do władania w imperium, zdyskontowanie – przez przemilczenie – praw rywala i prezentowanie siebie w roli męża opatrznociowego dla państwa.

Ów wizerunek, czyli określające go slogany i obrazy reklamujące konkretnego władcę, tworzyły na bieżąco treści emitowanych wówczas monet cesarskich. W zasadzie każdy motyw ikonograficzny i każdą legendę na monetach bitych przez bądź w imieniu cesarza można odnieść do jego osoby. Na awersach zamieszczano portret i tytułaturę, co z nim wiązało również treści głoszone na rewersach, tu ponadto nawet jeśli ikonografia bądź hasło formułowały jakąś ogólną ideę, to mogła ona być łączona *explicite* z panującym przez detal ikonografii bądź element napisu. Szczególnie jednak wyobrażenia rewersowe mogły modelować i urozmaicać wizerunek cesarza: stosownym hasłem i odpowiednią ikonografią komentować jego zamierzenia, podsumowywać dokonania, definiować nadnaturalne i ziemskie siły go wspierające, określać wartości, jakie aktualizują się wraz z nastaniem jego rządów. Taki właśnie wizerunek, sytuowany w szczególnej sferze, jaką zakreśla moment walki o władzę, jest przedmiotem niniejszego studium. Chodzi przy tym o przekaz w zamierzeniu powszechny, zatem ten, którego medium były *anto-*

² Por. A. Ziółkowski, *Storia di Roma*, Milano 2000, s. 411–413.

³ Źródła różnie określają czas trwania rządów Floriana, np. 1 lub 2 miesiące – Aurel. Vict., *Caes.* 37.1; 2 miesiące i 20 dni – Eutr. IX 16; 2 miesiące – *E.de caes.* 36.2; *HA Tac.* 14.2; Malal. XII s. 301 (ed. B.G. Niebuhr); 88 dni – *Chron.a.* 354, s. 148 (ed. Th. Mommsen); Euseb.Hier., *chr.* CCLXIII Olymp. I, s. 223 (ed. R. Helm); Cassiod., *chron.*, s. 148, 995; Georg.Synec., *chr.*, s. 722 (ed. G. Dindorf); 89 dni – *Chron.Gall.* 434, s. 642 (ed. Th. Mommsen); 3 miesiące – Oros. VII 24.1. Por. D. Kienast, *Römische Kaisertabelle: Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*, Darmstadt 1990, s. 249: VII?–IX? 276 r.; M. Peachin, *Roman Imperial Titulature and Chronology, A.D. 235–284*, Amsterdam 1990, s. 46–47: ok. VI–VIII 276 r.

niniani i *aureliani*, czyli dominujące w obiegu pieniężnym w latach 70. III wieku nominały „srebrne”⁴.

Pomimo krótkich rządów Floriana, na jego *aureliani* bitych w Rzymie, Lugdunum, Ticinum, Siscii, Serdice i Kyzikos podjęto wiele tematów. Naliczyć można 33 typy monetarne określone napisami rewersowymi⁵. Ta liczba, dodatkowo zwielokrotniona wariantami owych typów podstawowych, świadczy o bogactwie tematów lansowanych w jego imieniu. Gdyby owe typy ujmować sumarycznie, to okaże się, że słuszna jest opinia wyrażana w literaturze przedmiotu o „braku wyrazistej linii programowej” w mennictwie Floriana, wywołanym obecnością topicznych idei i hasel czerpanych z mennictwa poprzedników⁶. Wyobrażenia zamieszczone na jego monetach faktycznie wydają się mało oryginalne zwłaszcza na tle wyobrażeń monet Aureliana, Tacyta i Probusa, których rządy sąsiadowały z panowaniem Floriana. To rzutuje na ocenę wyrazistości jego własnego wizerunku budowanego tymi wyobrażeniami. Wielość cech wypełniających ramy tego portetu bynajmniej nie wpływa na jego barwność.

W proponowanym przeze mnie modelu analizy mennictwa cesarskiego odnaleźć można jednak to, co w owym publicznym wizerunku władcy stanowi o jego oryginalności bądź co najmniej godne jest uwagi. Umożliwia to przede wszystkim wykorzystanie, wynikających z analizy zawartości skarbów monetarnych, danych o intensywności emitowania konkretnych typów monet Floriana i porównanie wyników z danymi dotyczącymi mennictwa innych władców⁷. Warto również przypatrzeć się treściom w mennictwie Floriana w kontekście budowanego nimi cesarskiego wizerunku przez pryzmat proveniencji menniczej i porządku emisji monetarnych. Jest to możliwe, ponieważ w ostatnich latach Sylviane Estiot dokonała korekt ustaleń, nie wystarczających już dla bar-

⁴ Poza sferą moich zainteresowań pozostają treści lansowane na monetach złotych (*aurei*) i na medalionach.

⁵ Wyliczenie na podstawie danych w opracowaniu S. Estiot, *Monnaies de l'Empire romain: XII/1. D'Aurélien à Florian (270–276 après J.-C.)*, Paris 2004, s. 284–285, 314–317, 336–339, 378–381, 408–409, 429.

⁶ W. Kaczanowicz, *Aspekty ideologiczne w rzymskim mennictwie lat 235–284 n.e.*, Katowice 1990, s. 101. Por. P. Bastien, *Le monnayage de l'atelier de Lyon de la réouverture de l'atelier par Aurélien à la mort de Carin (fin 274–285)*, Wetteren 1976, s. 45–49; A.A. Kluczek, *VNDIQVE VICTORES. Wizja rzymskiego władztwa nad światem w mennictwie złotego wieku Antoninów i doby kryzysu III wieku – studium porównawcze*, Katowice 2009, s. 263, 275, 294; eadem, *Sfera topiczna wyobrażeń w mennictwie cesarza rzymskiego Floriana (276 rok)*, „Wieki Stare i Nowe”, red. S. Fertacz, M.W. Wanatowicz, Katowice 2011 (w druku).

⁷ Założenia metody wnioskowania z liczby monet konkretnych typów, obecnych w skarbach monetarnych, o preponderancji tematów i intensywności ich lansowania w mennictwie cesarskim zob. A.A. Kluczek, *Empereur et dieux. Sources numismatiques et investiture divine d'Aurélien (270–275)*, [w:] *Historie. Historica*, t. 13, red. M. Myška, Ostrava 2006, s. 16–18; eadem, *Virtus Augusti dans le monnayage et la propagande de l'empereur Aurélien (270–275 apr J.-C.)*, [w:] *Haec mihi in animis vestris templa. Studia Classica in Memory of Professor Lesław Morawiecki*, eds. P. Berdowski, B. Blahaczek, Rzeszów 2007, s. 323–324; eadem, *Cesarz rzymski Aurelianus jako „paedagogus militum”*, „Wieki Stare i Nowe”, t. 1 (6), red. I. Panic, M.W. Wanatowicz, Katowice 2009, s. 80–83.

dziej zaawansowanych analiz, w tomie wydawnictwa *The Roman Imperial Coinage* i zgłosiła nowe propozycje odnośnie do lokalizacji emisji i ich chronologii⁸.

Dalsze rozważania osnute są na interpretacji wyobrażeń 45 728 monet (*antoniniani* i *aureliani*) bitych w imieniu władców legitymizowanych przez senat⁹, zachowanych w kilkunastu skarbach zdeponowanych na terenie dawnego Imperium Rzymskiego¹⁰. Szczególną uwagą darzę zespół monet Floriana, stanowiący część tej licznej grupy numizmatów pozyskanej z opracowań skarbow. W celu porównywania hierarchii typów-tematów w mennictwie jego i innych władców poszczególne typy monetarne przyporządkowuję kilku kategoriom tematycznym. Każdą kategorię budują typy monetarne włączone w nią arbitralnie na podstawie zbliżonych treściowo haseł rewersowych. Taki zabieg wiąże się, oczywiście, z dużym uproszczeniem treści lansowanych przez konkretne wyobrażenia. Stworzony w celu porównywania model obejmuje 7 kategorii¹¹:

– „cesarz”, czyli takie przedstawienia, które nawiązują do wydarzeń z udziałem cesarza, podsumowują jego osiągnięcia, określając władcę stosownym epitetem;

– „*virtutes Augusti*”, czyli przymioty moralne, obywatelskie i militarne cesarza bądź powiązane z jego osobą idee dobrobytu, szczęścia, wieczności, sukcesów;

– „*saeculum aureum*”, czyli odniesienia do *prosperity* państwa rzymskiego;

– „bogowie”, czyli przedstawienia, których legendy podają imiona bogów i bóstw rzymskich albo określają związki cesarza z bogami;

– „motywy wojskowe”, czyli przedstawienia dotyczące związków cesarza z armią lub wezwania kierowane pod adresem wojskowych;

– „motywy geograficzne”, czyli odniesienia do Rzymu-stolicy i innych geograficznych elementów państwa rzymskiego, także takie pojęcia jak *orbis*, *oriens* bądź nazwy prowincji;

– „*victoria*”, czyli eksponowanie zwycięstwa jako takiego lub odniesienie go nad konkretnym przeciwnikiem.

⁸ S. Estiot, *L'or romain entre crise et restitution, 270–276 ap. J.-C., II. Tacite et Florian*, „Journal des Savants”, fasc. 2 (1999), s. 423–427; eadem, *Monnaies de l'Empire...*, s. 59, 68–69, 82, 92–94, 103–104, 113, 284–285, 314–317, 336–339, 378–381, 408–409, 429. Por. RIC, t. 5/1: *Valerian to Florian*, ed. P.H. Webb, London 1927 (reed. 1968).

⁹ Zbiór obejmuje – poza monetami Floriana – monety Kwintyllusa, Aureliana, Tacyta, Probusa (choć ten ostatni zakończył swe rządy w 282 r.). Natomiast – chociaż podział taki ma charakter czysto formalny – poza tym zbiorem pozostają monety uzurpatorów, nie uwzględniam tutaj monet Waballata, Domitianusa i władców „Imperium Galliarum”, treści podejmowane w ich mennictwie pozostają wszak bardzo często analogiczne do treści w mennictwie władców w Rzymie uznanych. Por. A. Watson, *The Representation of Imperial Authority: Problems of Continuity in the Mid-Third Century AD*, London 1992, s. 164–191.

¹⁰ Wykaz skarbow z odnośną literaturą zob. A.A. Kluczek, *Cesarz rzymski...*, s. 81–82; eadem, *Sfera topiczna...* Dane liczbowe, które zamieszczam w dalszej części artykułu bez odwołania do literatury, podawane są na podstawie moich własnych wyliczeń.

Zespół monet Floriana w owych skarbach, gromadzących – jak już wspomniałam – 45 728 egzemplarzy, jest stosunkowo mały (778 *aureliani*). Może więc dlatego w publicznym wizerunku tego cesarza, budowanym poprzez wyobrażenia monetarne, „rekonstruowanym” za pomocą analizy liczbowej numizmatów, tak jaskrawie uzewnętrzniają się pewne skrajności.

Zwraca uwagę fakt, że dużą część (około 1/3) tego zespołu aurelianów Floriana tworzą monety zaledwie dwóch typów: 150 monet *concordia militum* oraz 125 monet *felicitas Augusti*. Te dwa tematy wytyczają punkty skrajne, mieszczące się w przestrzeni zakreślonej z jednej strony presją okoliczności, z drugiej – siłą tradycji.

Hasło pierwsze – *concordia militum* – zaliczyć należy do szerszej kategorii tematycznej: „motywy wojskowe”. Obejmuje ona monety, których legendy rewersowe zawierają komunikat wprost skierowany do grupy wojskowych. Prezentują one treści o charakterze militarnym i stanowią widomy przykład schlebiana przez cesarza gustom żołnierskim celem pozyskania sobie większej przychylności wojsk. W latach 70. III wieku w mennictwie cesarskim – poza tematem *concordia militum* – wykorzystywano przykładowo idee *fides militum*, *fides exerciti*, *conservator militum*, *restitutor exerciti*, *virtus militum*. Nawiązywano w ten sposób do armii będącej siłą rzeczywistą, która zapewnia sprawowanie władzy, daje wsparcie cesarzowi, co jednak zależało od lojalności, jednomyślności, wierności żołnierzy względem imperatora¹². Było tu miejsce tak na pochwałę cnót żołnierskich, jak i na wskazanie działań władcy zmierzających do odnowienia armii.

Z dostarczonych przez tradycję wielu haseł związanych ze sferą wojskową wyzyskano w mennictwie Floriana jedynie kilka tematów. Bito *aureliani* trzech typów, w Rzymie – *FIDES MILITVM*¹³, w Ticinum – *CONCORDIA EXERCIT*¹⁴ oraz w Siscii i Kyzikos – *CONCORDIA MILITVM*¹⁵. Emitowanie ich było natężone. W przebadanych skarbach monety Floriana kategorii „motywy wojskowe”

¹¹ Por. E. Manders, *Mapping the representation of Roman imperial power in times of crisis*, [w:] *Impact of Empire*, t. 7: *Crises and the Roman Empire*, eds. O. Hekster, G. De Kleijn, D. Slootjes, Leiden – Boston 2007, s. 284–285, 289–290. Tu pomysł wydzielenia 13 kategorii tematycznych w mennictwie szerszego przedziału lat 193–284: „dynastic representation”, „military representation”, „divine association”, „*saeculum aureum*”, „*euergesia*”, „*paradigmata*”, „*restitutor-messages*”, „*elevation*”, „*non-specific representation*”, „*virtues*”, „*aeternitas-messages*”, „*geographical messages*”, „*unica*”.

¹² W. Kaczanowicz, *Aspekty ideologiczne...*, s. 47–48, 66–67, 80–81, 88–89, 95, 110, 117–118; G. Salamone, *L'Imperatore e l'esercito: l'elemento militare quale attributo della Virtus imperiale*, [w:] *L'immaginario del potere. Studi di iconografia monetale*, pod red. R. Pera, Roma 2006, s. 209–211, 215; R. Hedlund, „...*achieved nothing worthy of memory*”.... *Coinage and authority in the Roman empire c. AD 260–295*, Uppsala 2008, s. 98–100. Por. A.A. Kluczek, *Cesarz rzymski...*, s. 85–99.

¹³ S. Estiot, *Monnaies de l'Empire...*, s. 314–316; RIC 5/1, Florian, nr 29, 30 i 31.

¹⁴ S. Estiot, *Monnaies de l'Empire...*, s. 338–339; RIC 5/1, Florian, nr 58.

¹⁵ S. Estiot, *Monnaies de l'Empire...*, s. 378–381, 429; RIC 5/1, Florian, nr 57 (atrybucja: Ticinum) i 116.

stanowią 23,7% egzemplarzy. Wynik ten nie różni się znacząco od średniej w mennictwie innych władców lat 70.: statystyka czyniona na bazie analizowanych skarbów wskazuje, że ogólnie było to ponad 19% numizmatów¹⁶. Średnią tę zawyża jednak przypadek Aureliana – w jego mennictwie około 29% *antoniniani* i *aureliani* podejmowało wątki wojskowe. Niemniej wskaźnik ten w mennictwie innych władców był już zdecydowanie niższy: w mennictwie Kwintyllusa – ponad 15%, w mennictwie Probusa – ponad 12%, w mennictwie bezpośredniego poprzednika Floriana, Tacyta – przekraczał zaledwie 9%. Na takim tle wynik procentowy dotyczący udziału monet kategorii „motywy wojskowe” w mennictwie Floriana ocenić trzeba jako bardzo wysoki.

Przeważającą część (ponad 80%) zbioru numizmatów Floriana, podejmujących „motywy wojskowe”, wypełniają *aureliani* typu CONCORDIA MILITVM. Emitowane były w lipcu–sierpniu 276 r. w dwóch ośrodkach, Siscii i Kyzikos, przy czym zdecydowaną większość (71,3%) stanowi produkcja tej drugiej mennicy. W całym zbiorze objętym statystyką aurelianów z Kyzikos typu CONCORDIA MILITVM jest aż 13,8%.

Wspomnieć tu trzeba, że procentowy udział produktów z poszczególnych mennic w badanych skarbach jest zdeterminowany przede wszystkim odległością depozytu od lokalizacji ośrodka menniczego, zależy on również od intensywności emitowania monet w konkretnych warsztatach. Przyjmuje się, że stopień udziału emisji wybitych w danej mennicy w danym skarbie, określony w procentach, informuje o aktywności owej mennicy. Wskaźnik 13,8%, określający udział bitych w Kyzikos monet *concordia militum* w zbiorze numizmatów Floriana, sam w sobie wysoki, zdaje się zaniżony w stosunku do faktycznej produkcji takich monet. Ta była zapewne jeszcze intensywniejsza. Na korzyść takiego założenia przemawia to, że prawidłowością jest, iż monety z Kyzikos reprezentowane są w skarbach lokalizowanych na zachodzie imperium czy nad Dunajem zazwyczaj w niedużych ilościach¹⁷, z kolei stan skatalogowania i opracowania znalezisk lokalnych z azjatyckich prowincjach jest niewystarczający, by ową statystykę udziału produkcji z tej mennicy podnieść. Jednakże mimo to w przypadku monet Floriana wskaźnik określający udział numizmatów z Kyzikos w poszczególnych skarbach jest zadziwia-

¹⁶ Por. wyniki, jakie w odniesieniu do lat 193–284 uzyskuje w swych badaniach E. Manders (op.cit., s. 285–286). Bazuje ona na innej metodologii, opiera się bowiem na analizie liczby typów podanych w wydawnictwie RIC, obecność „military representation” w mennictwie lat 193–284 określa na 22,5%.

¹⁷ W przypadku mennictwa Aureliana np. w Normanby – 2,7%, La Venèra – 6,9%, Sainte-Pallaye – 1%, Çanakkale – 51,5%, Pleven – 35,1%, Svetozarevo – 34,8%; w przypadku mennictwa Tacyta np. w La Venèra – 1,2%, Sainte-Pallaye – 3,3%, Pleven – 32,2%, Svetozarevo – 29,3%. Por. też dane w pracach: A. Kunisz, *La circulation des antoniniens sur les territoires de la Péninsule Balkanique du déclin du IIIe siècle (270–294)*, „Polish Numismatic News” 4 (1986), tabl. 1–4; S. Estiot, *Monnaies de l’Empire...*, s. 50–51.

jąco duży¹⁸. Z pewnością więc warsztaty w Kyzikos pracowały latem 276 r. bardzo intensywnie.

Nie tylko dane wynikające z owej prostej statystyki przekonują, że temat *concordia militum* niósł istotne wówczas przesłanie. Przemawiają za tym również okoliczności rządów Floriana. Wyniesiony do władzy po śmierci Tacyta w Pontydzie albo w Kapadocji, całe swe krótkie rządy spędził w Azji Mniejszej. Kontynuował kampanię przeciw barbarzyńskim Gotom¹⁹, potem zwrócił się ku wspomnianemu już Probusowi, który, poparty przez część oddziałów rzymskich, wystąpił z roszczeniami do władzy. Konfrontacja okazała się dla Floriana niepomyślna. Pod Tarsem został pojmany przez żołnierzy konkurenta, a następnie zabity przez swych własnych podkomendnych albo przez podwładnych przeciwnika, albo musiał popełnić samobójstwo²⁰. W świetle zasygnalizowanych okoliczności, chociaż Florian nominalnie pozostawał legalnym panem imperium²¹ i uznawany był na obszarze rozciągającym się od Cylicji do Hiszpanii i Brytanii wraz z Afryką²², to jednak centrum jego strefy wpływów pozostawały ziemie azjatyckie Cesarstwa Rzymskiego. Należy przyjąć, że najważniejsze punkty jego ewentualnego programu politycznego, budującego jego wizerunek, mogły zostać odzwierciedlone na monetach bitych w jedynej mennicy mu tu podlegającej, czyli Kyzikos²³.

Frapująca jest jednorodność tematyczna *aureliani* Floriana powstałych w Kyzikos, podejmujących wyłącznie temat *concordia militum*²⁴, tym bar-

¹⁸ Np. w La Venèra – 5,7%, Maravielle – 6,1%, Nieder-Rentgen – 7,3%, Blackmoor – 10%, Sirmium – 17,5%, Svetozarevo – 56,2%, Pleven – 82,6%. Wydaje się, że mylące jest wrażenie małej aktywności tego ośrodka w stosunku do aktywności innych mennic: Siscii i Rzymu (z każdej z nich pochodzi ponad 30% numizmatów zgromadzonych w analizowanych skarbach). Warto też zauważyć, że mennica w Kyzikos z uwagi na swe położenie geograficzne zapewne najprędzej zareagowała na zmianę polityczną, jaką przyniosła śmierć Floriana i już niepodzielne rządy Probusa, i szybciej niż inne (np. zachodnie) ośrodki menniczne zaprzestała produkcji w imieniu Floriana.

¹⁹ Nawiązują do tych walk lub co najmniej świadczą o chęci otoczenia osoby Floriana splendorem zwycięzcy nad Gotami, bite w Serdice i Kyzikos, *aurei* typu VICTORIA GOTTHICA i VICTORIA GHOTTICA, S. Estiot, *L'or romain...*, Florian, nr 9 i 18. Por. A.A. Kluczek, *VNDIQVE VICTORES...*, s. 140–141, 262–263.

²⁰ Zabity w Tarsie przez własnych żołnierzy – *HA Tac.* 14.2; *HA Pr* 10.8; 13.4; *Zos.* I 64.2–4; *Zon.* XII 29; *Malal.* XII, s. 301–302 (ed. B.G. Niebuhr); *Aurel.Vict., Caes.* 37.1; ale por. *E.de caes.* 36.2; *Cassiod., chron.*, s. 148, 996 (ed. T. Mommsen); *Georg.Sync., chr.*, s. 722 (ed. G. Dindorf); *Ioh.Ant.*, fr. 158, s. 600 (ed. C. Müller).

²¹ *Zos.* I 64.1; *Zon.* XII 29. Wbrew temu pisze o nim *Aurel.Vict., Caes.* 36.2: *nullo senatus seu militum consulto imperium invaserat*, a jego rządy określa jako *dominatio* (ibidem 37.1).

²² Por. *Zos.* I 64.1; inskrypcje z Achaji, Akwitanii, Betyki, Brytanii, Dalmacji, Germanii Inf., Numidii, Pannonii Inf. – RIB 2275, 2280; *EE IX* s. 634 = *CIL* 07,1156 = *ILS* 592 = RIB 2235; *IG* 05/2, s. 5, nr 132 = *SEG* 35 (1985) 375; *IG* 05/1, 449; *AE* 1960, 104; *AE* 1969/70, 495; *AE* 1995, 1409; *CIL* 03.10061 = 14019; 15086; *CIL* 13,9155 = 17/2,580; *CIL* 13,8895 = 17/2,369; *CIL* 02,1115 = *ILS* 593; monety z mennic: Rzym, Lugdunum, Ticinum, Siscia, Serdika i Kyzikos.

²³ Po śmierci Tacyta to Probus przejął kontrolę nad mennicami w Antiochii, Tripolisie i Aleksandrii.

²⁴ Poza tym bito w Kyzikos *aurei* CONSERVATOR AVG – S. Estiot, *L'or romain...*, Florian, nr 10–17; por. *RIC* 5/1, Florian, nr 17–18 (atrybucja: Rzym) i 114–115; oraz *VICTORIA GHOTTICA* – S. Estiot, *Monnaies de l'Empire...*, s. 429; *RIC* 5/1, Florian, nr 116.

dziej że na monetach tego nominału w innych mennicach zamieszczano liczne hasła. Tymczasem na monetach z Kyzikos Florian występował wyłącznie jako ten, który zabiega o zgodę między wojskowymi oraz między oddziałami wojska a imperatorem²⁵. Wyniesiony był przecież przez wojskowych i zależny w sensie praktycznym od ich wsparcia istotnego w kontekście nieuniknionej rozprawy z rywalem i umożliwiającego utrzymanie się u władzy. W doborze hasła *concordia militum* dostrzegać trzeba coś więcej niż posłużenie się sloganem popularnym w latach 70. III wieku. Była to – wypada przyjąć – zamierzona reakcja Floriana bądź kręgów odpowiedzialnych za publiczny *image* władcy na presję okoliczności.

Siłę tradycji w wypełnianiu detalami ram wizerunku cesarza Floriana określa z kolei obecność w mennictwie tego władcy monet *felicitas Augusti*, powstałych w panońskiej Siscii²⁶. Było ich wiele. Bile były – przypomnę – w niemal takiej obfitości, jak kluczowe w mennictwie Floriana monety *concordia militum*, i wypełniały 16% zespołu wszystkich jego *aureliani*.

Tak skonstruowane hasło rewersowe, w którym naczelną ideą (*felicitas*) związana zostaje z dookreśleniem wskazującym osobę władcy jako takiego (*Augusti*), włącza *aureliani* typu FELICITAS AVG do kategorii „*virtutes Augusti*”. W mennictwie cesarskim monety tej kategorii miały zazwyczaj znaczący udział²⁷. Regułą wszak zdaje się było, że wskaźnik ten wysoki był zwłaszcza w mennictwie władców efemerycznych – takich jak właśnie Florian lub nieco wcześniejszy Kwintyllus, wtedy wskaźnik ten osiągał kolejno około 50% i 60%. Może tak intensywne, o czym świadczą te dane, propagowanie *virtutes* cesarskich wynikało po prostu z tego, że zalety moralne, obywatelskie i militarne uosabiane we władcy rzymskim bądź wiązane z nim i jego rządami idee dobrobytu, obfitości, szczęścia, wieczności, sukcesów stanowiły pulę tradycyjnych, zawsze ponętnie brzmiących tematów, chociaż niekiedy z pewnością podejmowanych mechanicznie w mennictwie cesarskim. Jednym z popularniejszych była właśnie idea *felicitas*, przywoływana na monetach

²⁵ Interpretacje tematu *concordia militum* por. J. Béranger, *Remarques sur la concordia dans la propagande monétaire impériale et la nature du principat*, [w:] idem, *Principatus. Études de notions et d'histoire politiques dans l'Antiquité gréco-romaine*, Genève 1975, s. 376; P. Zanzarri, *La concordia romana. Politica e ideologia nelle monetazione dalla tarda Repubblica ai Severi*, Roma 1997, s. 78.

²⁶ S. Estiot, *Monnaies de l'Empire...*, s. 378–381; RIC 5/1, Florian, nr 98. Por. RIC 5/1, Florian, nr 60, 61, atrybucja: Ticinum – tak również sklasyfikowano te monety w opracowaniach skarbów z Lochhausen, Thibouville oraz ze Svetozarevo, tu przyjmuję poprawkę S. Estiot, *Monnaies de l'Empire...*, s. 92, 378–379; Ph. Gysen, *Proposition de classement des émissions de Siscia sous Tacite et Florian*, „Bulletin du Cercle d'Études Numismatiques“ 37/3 (2000), s. 41–49.

²⁷ Wskaźnik ten sięgał w mennictwie Klaudiusza II – 63%, Tacyta – 42%, Probusa – ok. 33%. W mennictwie Aureliana natomiast osiągał zaledwie około 5%, por. A.A. Kluczek, *Virtus Augusti...*, s. 321–331. Z kolei E. Manders (op. cit., s. 285–286), w odniesieniu do lat 193–284 ustala jego wysokość na 17,4%.

wielu władców²⁸, choć jednak nie zawsze akcentowano ją w sposób wyjątkowy. A tak było w przypadku mennictwa Floriana, o czym przekonują liczby uzyskane z analizy zawartości skarbów. Na to, że co szósta, siódma moneta bita w jego imieniu atrybuowała cesarzowi *felicitas* jako jedną z jego cnót, można spojrzeć inaczej. Owszem eksploatowano temat topiczny, przecież czyniono to ze szczególnym naciskiem, jak okazuje się to w porównaniu z danymi liczbowymi dotyczącymi mennictwa innych władców lat 70. III wieku. Monet typu *felicitas Augusti* nie wypuszczono w imieniu Aureliana²⁹, ale obecne były w mennictwie innych wspomnianych cesarzy tego okresu. Analizowane skarby dostarczają jedynie 35 takich monet Tacyta, 1 monetę Kwintyllusa; jest, co prawda, 220 takich monet Probusa, ale władca ten – w porównaniu do Floriana – rządził nader długo, około sześciu lat.

O wysokiej randze wątku *felicitas Augusti* w hierarchii tematów tworzących wizerunek Floriana świadczą również dane o natężeniu posługiwania się innymi optymistycznymi sloganami traktowanymi jako cnoty cesarskie. Na przykład idea *indulgentia Augusti*, nieobecna w mennictwie cesarskim od czasów Galliena, a propagowana w mennictwie Floriana, lansowana była o wiele bardziej umiarkowanie – w analizowanych skarbach znalazły się tylko 3 takie monety Floriana. Podobnie zaledwie 3 jego *aureliani*, zachowane w owych skarbach, podejmują temat *pax Augusti*, który pozostawał popularny³⁰ i – jak wynika z danych statystycznych – intensywnie był wyzyskiwany w mennictwie innych władców epoki³¹. Określenie wizerunku Floriana wspomnianymi *virtutes: felicitas, pax, indulgentia*, ale także innymi: *salus* i *laetitia*, to wyraz tradycyjnego marzenia o łaskawym władcy, który jest nosicielem i gwarantem nastania szczęśliwości, pomyślności i pokoju. Takie mu wizerunkowi przydawały intensywności kolejne tematy, które głosiły podobnie optymistyczne wartości łączone z mirażem złotego wieku, należące do kategorii „*saeculum aureum*”. Hasła *clementia temporum, felicitas saeculi, felicitas temporum, laetitia fundata, salus publica, securitas perpetua, securitas saeculi* zajmowały rewersy około 12% przebadanych egzemplarzy monet Floriana. Ten wysoki wynik może być spuścizną po mennictwie Tacyta, w jego przypadku wskaźnik określający udział kategorii „*saeculum aureum*”

²⁸ Por. zestawienia, które sporządził F. Gnechchi, *The Coin-Types of Imperial Rome*, Chicago 1978, tab. na s. 29–35.

²⁹ Występowały w mennictwie Aureliana hasła: *felicitas saeculi* – RIC 5/1, Aurelian, nr 121–123, 352, oraz *felicitas temporum* – ibidem, nr 327.

³⁰ Por. F. Gnechchi, *The Coin-Types...*, tab. na s. 29–35.

³¹ W analizowanych skarbach reprezentacja tego typu przedstawia się następująco: monet Kwintyllusa – 93, Aureliana – 135, Tacyta – 144, Probusa – 1487. W ujęciu procentowym najwyższy jest udział monet *pax Augusti* w zespole monet Probusa: wynosi 7,3%, w przypadku mennictwa Kwintyllusa – 5,4%, Tacyta – 4%, niski jest jedynie w mennictwie Aureliana – 0,7%.

osiągał niemal 39%³². W sumie ponad 1/3 rewersów monet Floriana zajmowały idee *felicitas*, *pax*, *salus*, *indulgentia*, *laetitia*, *clementia*, *securitas*, rozumiane bądź jako cnoty cesarskie, bądź jako program odrodzenia szczęścia i nastania pomyślności, a na ich czoło wysuwała się *felicitas Augusti*.

W obu głównych tematach podejmowanych w mennictwie Floriana, czyli w nawoływaniu o „zgodę wojska” oraz obietnicy nastania szczęśliwości, poza – w odniesieniu do pierwszego – presją okoliczności oraz – w odniesieniu do drugiego – siłą tradycji doszukać się można elementu indywidualizującego cesarski wizerunek, który owe motywy kreowały. Odnaleźć można w mennictwie Floriana bardzo rzadkie legendy bądź innowacyjne przedstawienia.

Rzadkością w mennictwie cesarskim pozostaje hasło *SECVRITAS SAECVLI*, zamieszczone na *aureliani* Floriana emitowanych w Siscii (1–2 emisja, lipiec–sierpień 276 r.)³³. Dysponujemy informacją – jeszcze z czasów Karakalli, a więc sprzed pół wieku w stosunku do panowania Floriana – o wystawieniu w Cyrcie *statuam aeream securitatis saeculi et aediculam tetrastylam cum statua aerea indulgentiae domini nostri*³⁴. To publiczne świadectwo kultu państwowego *securitas saeculi* pozostaje odosobnione. Natomiast jedyne numizmatyczne analogie do monet Floriana tworzą monety Elagabala³⁵, na których ów temat wprowadzono jako innowację, oraz monety Probusa³⁶ (te są, oczywiście, późniejsze od aurelianów Floriana). Nie sposób przesądzić o celowości nawiązania treściami na monetach Floriana do powstałego w czasach Sewerów epigraficznego śladu bądź monetarnego wzorca³⁷, przyczyną była raczej ponadczasowa atrakcyjność hasła, co w latach 70. III wieku sobie uświadomiono. W tym sięgnięciu do tak odległej tradycji nie można również doszukiwać się wyrazu zaangażowania samego Floriana, tegoż uwagę z pewnością absorbowowała i wyczerpywała rywalizacja z kontrkandydatem Probusem. Natomiast nadanie bardziej nietypowych rysów portretowi cesarza, w drodze przywołania tak rzadkiego hasła, mogło być efektem swoistej mody przetwarzania ważnych, a popularnych tematów przez pracowników pannońskiej mennicy. Tym bardziej że niektóre monety Floriana posiadają ikonografię rewersów inną niż wspomniane monety Elagabala, które przedstawiały uosobioną *Securitas* siedzącą. Na *aureliani* Floriana, oprócz powtó-

³² Zdaniem E. Manders (op. cit., s. 285–286), dla okresu 193–284 średnia wartość wynosiła 19,2%.

³³ S. Estiot, *Monnaies de l'Empire...*, s. 378–383; por. RIC 5/1, Florian, nr 95 (atrybucja: Ticinum), 105. W analizowanych skarbach są 2 takie monety zachowane w La Venèra.

³⁴ CIL 08,7095 = 19435 = ILAlg 02,675; CIL 08,7096 = ILAlg 02,676; CIL 08,7097 = ILAlg 02,677; CIL 08,7098 = ILAlg 02,678.

³⁵ RIC 4/3, Elagabalus, nr 145.

³⁶ RIC 5/2, Probus, nr 593–596, 763, 828, 899.

³⁷ Na temat kryterium kontynuacji i postulatu zachowania nieodzownej ostrożności we wnioskowaniu o filiacji hasel monetarnych zob. W. Kaczanowicz, *Aspekty ideologiczne...*, s. 13–14; idem, *Probus the emperor 276–282 AD. A biographical study*, Cieszyn 2003, s. 25–26.

zonego takiego układu³⁸, pokazano Securitas stojącą³⁹. Nie jest to zatem wyłącznie mechaniczna kopia dawnego pomysłu.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na inne numizmaty z Sycylii – medaliony, których treściami kreowano osobę władcy rzymskiego jako zwiastuna ery bezpieczeństwa i pokoju: *restitutor saeculi vota decennalia*⁴⁰. Rewersy tych medalionów zaaranżowano bynajmniej nie z myślą o Florianie jako głównym bohaterze wyobrażenia, ale posłużono się w tym przypadku stemplami przygotowanymi prawdopodobnie w zamiarze nagłośnienia sukcesów Tacyta⁴¹. Treści emisji powstałych w imieniu Floriana w Sycylii w 276 r. przekonują, że z jednej strony kładziono nacisk na optymistyczne idee, których gwarantem miał być cesarz (*felicitas Augusti*), z drugiej – podjęto próby ubarwienia jego wizerunku w drodze czerpania z rzadkich hasel monetarnych (*securitas saeculi*). Skonstatować można, że chociaż apel *aureum profecto saeculum promittebat*⁴² pozostawał manifestem programowym wielu władców, także tych z lat 70. III wieku, to w sytuacji, w jakiej na krótko w 276 r. zaistniał w roli cesarza Florian, idee, jakie ono wyrażało, nabrały – w opinii decydujących o wizerunku władcy na produktach z Sycylii – szczególnej atrakcyjności.

Koloryt oryginalności nadaje wizerunkowi Floriana również umieszczenie na jego monetach przedstawięń zgoła nowatorskich. Za takie uznać można kombinację napisu i ikonografii na rewersach *aureliani* Floriana z Kyzikos – typu *CONCORDIA MILITVM* ilustrowanego motywem nagradzania imperatora wieńcem przez boginię Victorię. Hasło, jakie na nich umieszczono, znane było i popularne w mennictwie cesarskim, o czym wspomniałam wyżej. W Kyzikos posłużono się nim zaledwie dwa lata wcześniej, emitując *antoniniani* Aureliana (8 emisja, wiosna 273 – wiosna 274)⁴³. W mennictwie Tacyta, poprzednika Floriana, obrazowany gestem *dextrarum iunctio* łączącym cesarza (*togatus*) i personifikowaną Konkordię, pozostawało w użyciu, aczkolwiek w innych warsztatach mennicznych⁴⁴. Podobnie wytworem lat uprzednich był schemat ikonograficzny złożony ze stojących naprzeciw siebie postaci imperatora i Victorii wręczającej mu wieniec. W okresie bezpośrednio poprzedzającym rządy Floriana obraz taki zamieszczono na aurelianach Tacyta typu

³⁸ S. Estiot, *Monnaies de l'Empire...*, s. 378–383; por. RIC 5/1, Florian, nr 95 (atrybucja: Ticinum).

³⁹ RIC 5/1, Florian, nr 105.

⁴⁰ F. Gnechi, *I medaglioni romani*, t. 2, Milano 1912, Florian, nr 4.

⁴¹ S. Estiot (*Monnaies de l'Empire...*, s. 38, 94; por. eadem, *L'or romain...*, s. 357, przyp. 49) nie wyklucza, że wzorec medalionu mógł powstać dla Tacyta; E. Pegan (*Ein anonymes Bronze-medailon aus der Zeit des Bürgerkrieges zwischen Florianus und Probus und die historischen Ereignisse des Spätsommers 276*, „Numismatische Zeitschrift” 96 (1982), s. 74–94) sądzi, że przygotowany był on z myślą o Probusie.

⁴² *HA Pr.* 23.2.

⁴³ S. Estiot, *Monnaies de l'Empire...*, s. 420–421; RIC 5/1 Aurelian, nr 356.

⁴⁴ W Sycylii – S. Estiot, *Monnaies de l'Empire...*, s. 369–372; por. RIC 5/1, Tacitus, nr 129, 131 (atrybucja: Ticinum).

SPES PVBLICA, wybitych w Kyzikos (1–3 emisja, listopad 275 – czerwiec 276)⁴⁵ oraz w Serdice (1–2 emisja, listopad–grudzień 275)⁴⁶. Jednakże do czasów Floriana nie było znane połączenie w jednym przedstawieniu rewersowym opisanej ikonografii z hasłem *concordia militum*⁴⁷. Taka ich kombinacja stanowi *novum* w mennictwie cesarskim⁴⁸.

Innowacyjny charakter tego przedstawienia to kolejny argument przesądający o wadze w kreowaniu wizerunku cesarskiego motywów na rewersach *aureliani* z Kyzikos. Podtrzymują go dwa wskazane wcześniej argumenty: miejsce produkowania monet z tym wyobrażeniem – w mennicy najbliższej teatrowi działań Floriana, oraz skala ich emitowania – liczbowo dominują one w zespole monet tego władcy. Przyjąć można, że właśnie w treściach monet *concordia militum* starano się oddać indywidualne przymioty Floriana. To wojownik obdarzony mocą zwyciężania, co symbolizowała postać Victorii i jej gest aprobaty wobec imperatora. Nawet jednak na tym indywidualizującym cesarza elemencie owego wizerunku zaciążyły okoliczności, w jakich obejmował on rządy. To przecież – co sygnalizowała legenda monetarna – władca zależny od wsparcia wojskowych i ich z nim „zgody”.

Summary

The 70s of the 3rd century are distinguished by severe competition for the imperial purple: over a dozen people were trying to acquire it. Such a situation raises questions about the measures adopted at the critical moment of taking over the power with the intention to consolidate it, among others about the means drawn from the sphere of ideology as for example the emperor's autocreation. After all – apart from the argument of force, obvious and necessary in the contemporary reality – more sublime arguments to justify the attractiveness of the new-elected were reached for. The issue was discussed with the focus on the image of Florian, created on the imperial coinage.

The key to detect these “layers” in the emperor's image, forced by the circumstances, of assuming authority, with the tradition hanging over them, and to find out an individual dimension in it was to take the following steps:

---

⁴⁵ S. Estiot, *Les ateliers de Serdica et de Cyzique sous le règne de Tacite (275–276 ap. J.-C.): problèmes d'attribution*, „Schweizer Münzblätter” 36 (1986), s. 1–7; eadem, *Monnaies de l'Empire...*, s. 425–426; RIC 5/1, Tacitus, nr 208; por. H.-G. Pflaum, *Réattribution à Serdica de monnaies de Tacite autrefois classées à Cyzique*, „Bulletin de la Société Française de Numismatique” 17/2 (1962), s. 120–121.

⁴⁶ S. Estiot, *Monnaies de l'Empire...*, s. 404.

⁴⁷ Powtórzono później ów pomysł w mennictwie Probusa – RIC 5/1 Probus, nr 907–908.

⁴⁸ Por. uwagi odnośnie do istoty kryterium innowacyjności, jakie formułuje W. Kaczanowicz, *Aspekty ideologiczne...*, s. 14; idem, *Probus the emperor...*, s. 26.

- 1) attach the monetary types to broader thematic categories,
- 2) determine the typological structure of the issues of the Roman emperors per cent, based on the analysis of the content of the monetary treasury,
- 3) compare the hierarchy of the thematic categories and monetary types in the coinage of Florian and others emperors.

The material coming from a dozen (12) of monetary treasuries provided the basis for the present considerations. They comprise 778 Florians' *aureliani*. The collection of 44 950 coins (*antoniniani-aureliani*) minted in the times of Quintillus, Aurelian, Tacitus and Probus is the material for retrospection and comparison.